Cemil Meriç'te Zihin Eğitimi

Prof. Dr. Vefa Taşdelen

Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü. İstanbul
vefa@yildiz.edu.tr

Giriş

Konuşmanın başlığı ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir; zira Cemil Meriç'in eserlerinde eğitim öğretim konusunda bir başlığa rastlamak mümkün değildir. Kültür alanının pek çok konusu üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapan bu devasa yazar, nedense eğitim konusuna pek ilgi duymaz; sözgelimi, bu yönde başlıklar atmaz, içinde eğitim öğretim geçen cümleler kurmaz. Evrensel bir kültür kurumu olarak üniversite konusunda bir çalışma yapmasını bekleyebilirdik; bu onun hem konu akışına, hem temalarına uygun düşerdi; çalışmalarını tamamlayıcı, bütünleyici bir nitelik gösterirdi; ama o üniversite konusuna da ilgi göstermez; tabii *Jurnal*'in bir iki paragrafını saymazsak.

Acaba şöyle de düşünemez miyiz: Evet, Cemil Meriç eğitim öğretim konusuna değinmez, eğitimden öğretimden söz etmez, içinde "eğitim öğretim" geçen cümleler kurmaz; ancak onun bütün eserleri, baştan sona eğitime yönelik değil midir? Hayatını gençlerin zihinsel eğitimine adamamış mıdır? Eğitimden öğretimden söz etmemesi, onun düşünce sistemi, eser bütünlüğü içinde bu önemli konuya yer ayırmadığı, bu konuya ilgisiz ve duyarsız kaldığı anlamına gelir mi?

Bu çalışmada, Cemil Meriç'in eserlerinde "örtük" bir eğitim anlayışının bulunduğu varsayılacak, bu örtük eğitim anlayışının da: (1) öğretici tutum, ve (2) bilgiyi işleyici/fikre dönüştürücü tutum, olmak üzere başlıca iki şekilde ortaya çıktığı hususu üzerinde durulacaktır.

(1) Öğretici Tutum

"Eğitim Felsefesi" üzerine yapılan çalışmalarda, eğitimle felsefe arasında iki tür ilişkinin kurulduğu görülebilir: (1) Felsefenin kendisi zaten bir eğitimdir, (2) Filozoflar eğitim üzerine düşünmüşlerdir de. Bu yaklaşım üzerinden hareketle, Cemil Meriç'in eğitimle olan ilgisini de

kurabiliriz. O, tarih, kültür, medeniyet, irfan, din, sanat, edebiyat, bilim, felsefe, sosyoloji, ideoloji, oryantalizm, ansiklopedi gibi kültür dünyasının onlarca konusu üzerinde çözümleyici çalışmalar yaparken sadece bir fikir üretiminde bulunmaz, eğitici bir tutum da sergiler: Yazıların temelinde, kültürü işleme, bilgiyi fikre dönüştürme yaklaşımı vardır; ancak bu eserlerde öncelikle "eğitici", "öğretici", "bilgilendirici" bir tutumun sergilendiğini de görebiliriz. Denilebilir ki, Cemil Meriç, bir düşünür olarak konuşmadan önce bir eğitimci olarak konuşur; eğitimci olarak konuşması düşünür olarak konuşmasına zemin hazırlar.

İlk çağdan günümüze, insanı zihni, duyguları, ahlakı ve bedeni ile bir bütün olarak ele almak ve o şekilde eğitmek anlayışı söz konusu olmuştur. Bu anlayışın bir ürünü olarak zihin eğitimi, ahlak/duygu ve beden eğitimi yaklaşımları öne çıkmıştır. Platon, Aristoteles, Farabî, İbn Rüşt, İbn Haldun felsefeleri başta olmak üzere, çağdaş eğitim anlayışlarının öncü filozofları Comenius, Locke, Rousseau, Kant ve Spencer'da da bu üç eğitim biçimini görebiliriz. Amaç, ruh, beden ve zihin olarak sağlıklı ve ahenkli bireyler yetiştirebilmektir.

Cemil Meriç'e baktığımızda onun da bütün çabasının baştan sona zihin eğitimi üzerinde odaklandığını söyleyebiliriz. Meriç, okuyucusuna iki şekilde etki eder: (1) Onu bilgilendirir, donatır ve geliştirir; (2) bilgileri birbiriyle ilişkilendirir, çözümler, bir bakış açısı etrafında fikre dönüştürür. Ancak burada ilginç bir husus vardır: Cemil Meriç, öğretici tutumunu, öncelikle kendi düşünce ve yorumlarını okuyucuya aktarmak için yapmaz, okuyucunun kendi fikrini oluşturmasına, kendi düşünce ve yorumuna ulaşabilmesine katkı sağlamak için yapar; bu şekilde okuyucudan kendi zihnini aktif hale getirmesini, bilgiyi bizzat fikre dönüştürmesini ister. Denilebilirse, okuyucunun kendi bakış açısını bulmasına, kendi perspektifini oluşturmasına katkı sağlar; okuru bu yönde yeterli hale getirmeye çalışır: sarsar, farkına vardırır, cesaretlendirir; kendi zihnini inşa ederken, okuyucunun da kendi zihnini inşa etmesine katkı sağlar. Böylece bilgiyi fikre dönüştürme sürecini okurla birlikte gerçekleştirir, okurla kendi arasında canlı bir diyalog oluşturur. Sözlükler, ansiklopediler, lügatler, kamuslar, felsefenin ve edebiyatın klasikleri arasında bir arı gibi dolaşıp dururken, okuyucusunu da kendi seyrine ortak kılar. Bu şekilde kendi görüşünü sunmadan önce kendi görüşünü oluşturabilmesi için okuyucuyu donatır, bu yönde fırsatlar sunar. Soruları, irdelemeleri, kuşkuları, sarsıcıdır. O, Sokrates gibi, öğrencisine hazır bilgiler sunmaz; onun kendi fikrini, kendi bakış açısını oluşturmasına katkı sağlar, bu konuda kılavuzluk yapar. Onun uçsuz bucaksız irdelemeleri bir yazım ve araştırma metodu olduğu kadar ileri düzeyde bir eğitim metodudur da.

Cemil Meriç, hem öğrenci, hem de bir öğretmen olarak eğitimin içinde bulunmuştur. *Jurnal*'de geçen hatıralarına baktığımızda öğrencilik anılarının daha açık ve değerli, hatta Cemil Meriç'i Cemil Meriç olmaya hazırlayan nüanslarla dolu olduğunu görürüz. İlkokulda, ortaokulda, özellikle de lisede aldığı eğitimin, onun kendi yolunu çizmesinde önemli katkısının olduğunu söylemek gerekir. Elazığ'daki lise öğretmenliği, İstanbul'daki üniversite hocalığı deneyimleri, aynı derecede açık bir

tablo ortaya koymaz. Onlardan söz ederken sanki son derece önemsiz şeylermiş gibi bir tutum takınır. Hatırlayabildiği şey, konulara ilgi duymayan, bilgiye kendini kapatmış öğrenciler, öğretememekten yorulmuş öğretmenler, sıkıntı dolu ders saatleri: öğretmenlik anıları ayrıntıları seçilemeyen bir harita koyar önümüze.

Bir eğitim faaliyeti, öğrenci, öğretmen ve program gibi temel öğelerden oluşur. Her eğitim anlayışı, bu unsurlardan birini öne çıkarır. Zihin eğitimi de öğretmeni ve programı merkezileştirir; öğretmenin model ve örnek olma konumunu güçlendirir; metin okumayı öne çıkarır, aklı bedene ve duygulara egemen kılmayı ilke edinir. Cemil Meriç de eğitim deyince öncelikle öğretmeni anlar. İyi öğretmen, her zaman için bir şanstır; öğrencilerine sadece birkaç yıl değil ömür boyu ışık olur. Cemil Meriç, "genç bir tecessüs" olarak eğitim hayatı boyunca hep bu ışığı aramıştır. Görünen o ki, ilk ve ortaokulda kendisine bu ışığı yeterince verecek bir kaynağa rastlayamamış, ancak yalnızlığı ve dışlanmışlığı kendisine kılavuz olmuştur; tıpkı "onlar bir arada bense yapayalnızım" diyen Dostoyevski gibi, o da şöyle der: "Ben yalnızım. Babam hep çatık kaşlı, annem hep mızmız. Kasabanın çocukları hep korkunç. […] Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum. […] Yaşamak için kendime bir dünya inşa etmek zorundayım" (Meriç, 2008: 239). Onun hikâyesi, bu kaçışla başlar ve tam olarak bir ömür boyu sürer ve kaçış giderek aşka dönüşür. Böylece içinde kendisine kılavuz olacak bir ışık belirir. O hayattan kitaplara kaçmış, gözlerinin feri sönse de bir daha oradan hiç dışarı çıkmamış, çıkmak istememiştir; böylece kendi kendisinin öğretmeni olmuş, kendi yolunu aydınlatmaya çalışmıştır. Bu arayış, onun "isteyen, arayan, susayan" olarak tanımladığı "talebe" kavramına verdiği anlamla bağdaşır.

Cemil Meriç, eğitim hayatını anlatırken, öncelikle öğretmenlerinden söz eder. Memduh Selim, Lami Bey, Ali İlmî, Antuvan Efendi, Mösyö Moity, Mesut Fani; bütün bu hocalar, Cemil Meriç'i bir şekilde kendi kaderine doğru yönlendirmişlerdir. Cemil Meriç'in bu eğitim anlayışı içinde öğretmen, şahsiyetiyle, bilgisiyle, duruşuyla, hal ve hareketleriyle bir modeldir; başka deyişle eğitimin merkezindedir; öğrenci bu kişiden talep eden, onu kendisine örnek alan talebe konumundadır. Bunun bir sonucu olarak, Hoca"nın yerini "öğretmen"in, "talebe"nin yerini de "öğrenci"nin almasını pedagojik bulmaz. Şöyle der: "Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmez, yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir; isteyen, arayan, susayan" (Meriç, 2014: 101).

Onun, pragmatist anlayışın aksine, eğitim denildiğinde, piyasaya insan yetiştirmeyi anlamadığı açıktır. O, öncelikle zihnin ve kişiliğin olgunlaşmasına yönelik entelektüel bir eğitim modeli öngörür. Bu model içinde bireylerin zihinleri, akılları, düşünme yetileri eğitilmelidir; kendilerini özerk (*autonom*) birey haline getirecek zihinsel yetileri geliştirilmelidir. Bunun yolu da büyük eserlerle ve büyük şahsiyetlerle karşılaşmaktan geçer. Bunu *Jurnal*'deki anılarından anlayabiliriz. O, öğretmen derken, kendi merak ve ilgisini yönlendirecek, kendisine örnek olacak bir bilge kişiliği anlar. Özellikle

lise eğitiminde bu tür şahsiyetlerle karşılaştığını söylemek zor değildir. Bütün bu hocaların sihirli dokunuşları Cemil Meriç'i Cemil Meriç yapmıştır; ama bu arada onun isteyen, arzu eden "mütecessis" doğasını da gözden kaçırmamak gerekir. Ona göre iyi eğitim, iyi öğrenci ve iyi hocanın buluşmasından doğan bir olgunlaşmayı, bir kıvamı ve harmoniyi ifade eder. Kendi başına öğretmen, kendi başına öğrenci ne yapabilir? İyi öğretmen önemlidir, ancak iyi öğrenci olabilmek de önemlidir. Bunu Cemil Meriç'in hikâyesinde görebiliriz. Verilen eğitimin ne kadar ve ne şekilde alınacağı öğrencinin ilgisine, kapasitesine, isteğine ve arayışına bağlıdır. Bu da yeteneğin, salt eğitime ve öğretime indirgenemeyen bir yanının olduğunu gösterir.

(2) Bilgi ve Fikir

Meriç, bir arkeolog titizliği ile kavramların peşinden gider, onları araştırır, soruşturur; bir bakıma onun temel araştırma yöntemidir bu. Fransızcaya olan vukufiyeti, İngilizceye olan aşinalığı, Arapçaya olan ünsiyeti, ona kamuslar, sözlükler, kitaplar, felsefeler, dönemler arasında gidip gelme fırsatı vermiştir. Okuyucusuna da aynı yöntemi kullanmasını, ana kaynaklara inmesini önerir; denilebilir ki, o fikirleri kadar kullandığı kaynakları kamusları, ansiklopedileri, sözlükleri de öne çıkarır; sesindeki özgüven biraz da kullandığı kaynaklara duyduğu güvenden kaynaklanır. Bu yönüyle entelektüel dünyanın teşhirini de gerçekleştirir. Ancak kendi başına kamuslar, sözlükler, ansiklopediler, önemli ve öncelikli değildir; fikir söz konusu olduğunda onlar bir araç gereç konumundadır. Önemli olan kişinin, kendi dünyasını kurabileceği kendisine ait bir bakış açısı oluşturabilmesidir.

Cemil Meriç, yalnız bilgi vermez, bilgi kaynaklarını da tanıtır. Yalnız araştırmasını sunmaz, bir araştırmanın nasıl yapılacağını, nasıl bir yöntem izleneceğini de gösterir. Kaynaklara nasıl ulaşılacağını, bilgilerin nerelerden devşirileceğini, nasıl sentezleneceğini, nasıl fikir haline getirileceğini, nasıl yorumlanacağını, nasıl sunulacağını da gösterir. Ve belki de en önemlisi, bütün bunların bir bakış açısı, bir dünya görüşü olmadan yapılamayacağını da gösterir. Kendisini, "hayatını Türk irfanına adayan münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi" olarak tanımlaması, entelektüel hayatta kendisini en çok meşgul eden konu hakkında bir kanaate ulaştığını gösterir. Bu önemli bir noktadır ve bu dünyanın kendisiyle anlaşıldığı, belirli bir geleneğin, belirli bir tarihsel kültürel değerin ürünü olan "hermeneutik daire"ye işaret eder. Hem kendisinin bir hermeneutik dairesi, bir perspektifi vardır, hem de okuyucusuna, temel bir sorun olarak kendi bakış açısının ne olduğunu sorar. Aksi halde bu bakış açısı olmadan/oluşmadan, bilginin elementleri ayrı ayrı kalacak, bir senteze ulaşmayacak, ortaya kendine özgü bir fikir çalışması çıkmayacak, bilgi ve kültür "temellük" etmeyecektir. O, bir gelenek üzerinde bulunmanın, bir bakış açısına sahip olmanın önemine vurgu yapar; bu, anlamanın, bilmenin ve yorumlamanın ilk koşuludur. "Kendimizi tanımak irfanın varabileceği en yüksek merhale" derken, tarihsel, kültürel ve geleneksel çerçevenin, düşüncelerin, bilgilerin ve anlayışların oluşumuna yaptığı katkıya dikkat çeker (Meriç, 2008: 344). Cemil Meriç, yaptığı çalışmalarla, bu hermeneutik dairenin

küçücük bir çerçeve olmadığını, giderek dünya kültürüne açılan geniş bir pencere olduğunu da gösterir. Öyle ki, bu bakış açısı, Mevlâna'nın pergel metaforunda ortaya çıktığı üzere, bir yandan insanlığın evrensel birikimini kucaklarken, öte yandan bu birikimi anlayacak, anlamlandıracak, yorumlayacak, bilgi ve düşünceye dönüştürecek bir bakış açısı ortaya koyar. Bu perspektif, zihin eğitimindeki olgunlaşmanın en ileri ifadesidir.

Sonuç

Cemil Meriç'in üzerinde odaklandığı sorun nedir? Neyi araştırmakta, hangi sorun etrafında merkezileşmekte, hangi sorunun peşinden gitmektedir? Düşüncelerinin ana ekseni nedir? Bu sorulara kolayca cevap vermek mümkün değildir. Ve belki bunun kolayca verilecek bir cevabı da yoktur. En yakın cevap şu olabilir: O kelimeleri, kavramları, düşünceleri kazarken, aslında kendini, pek çok filozofun, düşünürün, sanatçı ve edebiyatçının yaptığı gibi en çok da kendini, kendi içini kazmaktadır. Kendini aramakta, kendini araştırmaktadır.

Tabi dolaylı olarak değil de doğrudan eğitim üzerine yazmış ve düşünmüş olsaydı bu bir eğitim araştırıcısı için çok değerli olabilirdi. Ama şu da söylenebilir: Eğitim üzerine düşünmek için ille de "eğitim" demeye gerek yoktur; kültür üzerine düşünmek de, irfan üzerine düşünmek de, ümran üzerine düşünme de, Doğu ve Batı üzerine düşünmek de, kültür ve medeniyet üzerine düşünmek de eğitim üzerine düşünmektir. Bu açıdan bakıldığında Cemil Meriç'in her bir eseri, tekrar tekrar okunabilecek bir eğitim klasiğidir. O, bütün bu devasa çabasıyla öncelikle bizi bize sorar; kim olduğumuzu, nerden gelip nereye gittiğimizi sorar, bu konuda bir bilinç oluşturur; kendi bilgi ve önyargılarımızı sorgulamaya ve aşmaya, bu şekilde kendi bakış açımızı bulmaya davet eder. Bu da Yunus'un da işaret ettiği üzere, "gerçek bilgi", "gerçek ilim"dir.

Kaynakça

Meriç, C. (1986). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Meriç, C. (2014). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (1992). *Jurnal 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (2008). *Jurnal 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.